

8. ESCHATOLOGIE V LISTECH

Husovy listy¹ vznikaly především kvůli nepříznivým okolnostem, když bylo Husovi nejprve znemožněno veřejně vystupovat pro širší publikum v Praze a nakonec se po měsících exilu ocitl osamocen ve vězení. Hus byl nucen sepisovat listy různých funkcí a témat, mnohdy Husova korespondence nahrazovala významnou měrou jiný žánr, pro jehož obvyklou realizaci v danou chvíli nebyly podmínky – např. kázání. Ve většině případů Hus adresoval listy širší veřejnosti, a tak lze v některých vidět i jistou formu literárního listu, ačkoli ne počátek tohoto žánru, který v Husově korespondenci spatřoval Josef Hrabák.² Díky naznačeným nepříznivým okolnostem byl hlavním tématem většinou Hus sám a události, které právě prožíval. Také veškerý další obsah byl jen reakcí nebo doplněním toho, co Hus aktuálně intenzivně zakoušel ve vlastním životě. V tomto směru pozorují posun zvláště v nejvýraznějším eschatologickém tématu listů – v Antikristovi, a to alespoň oproti ranějším kázáním, neboť v nich ještě nebyl Hus zasažen Antikristovým řáděním tolik sám jako soukromá osoba.

Díky tomu, že Hus v poměrně stručné podobě (neboť to si situace také vyžadovala) soustředil do korespondence velké množství z toho, co by za normálních okolností buď jen proslovil nebo rozepsal v jiné a pravděpodobně mnohem delší formě, a díky tomu, že listy sepisoval i v mezních situacích, kdy nebyl prostor zabývat se malichernostmi, máme k dispozici jedinečný materiál, který nám umožní ještě více poodhalit Husův osobní vztah k eschatologii, tedy to, co pro něj osobně bylo na posledních věcech tím podstatným a jak prožíval svoje vlastní poslední věci. Eschatologie se zde mísí s Husovým životem a osobními pocity více než kdy

1 *M. Jana Husi korespondence a dokumenty*. Ed. V. Novotný. Praha 1920.

2 Josef Hrabák v kapitole O zanikání a vznikání žánrů v literatuře doby husitské (HRABÁK, J. *Jedenáct století*. Praha 1982, s. 127).

předtím a Hus takovou eschatologii neřadí k nějakému odvětví teologie, ale ještě více než v kázáních ji přímo prožívá. Nabízí se tak současně ještě lepší možnost než v kázáních sledovat vztah dvou různých příležitostí, kdy měl Hus možnost se do eschatologie pustit – eschatologie jako části teologie a eschatologie skutečně prožívané. Zkoumáme-li eschatologii v Husových listech, potom nutně zkoumáme eschatologii nejen v Husově díle, ale i v Husově životě. Konkrétní příležitosti, účely a obsah Husových listů, který se od nich odvíjel, byly různé, proto na ty nejvýraznější budu upozorňovat u každého vybraného listu nebo skupin listů zvlášť. Hned v úvodu také musím uvést ještě dvě spíše metodologické poznámky. Oproti kázáním se mění i textová situace v tom smyslu, že v případě žalářních listů šlo většinou o dopisy zapsané na malých kouscích papíru, které potom uspořádával Petr z Mladoňovic.³ Na druhou stranu můžeme oproti kázáním *Diliges a State* pracovat s poměrně moderní edicí.

V listech je nejvýraznějším eschatologickým tématem Antikrist a s ním spjatá témata mučednictví, utrpení, útěchy během pronásledování Antikristem a téma role kazatele či kazatelství na konci věků. Najdeme zde také výroky o onom světě, a to zejména ve formě pozitivní motivace, méně často potom ve formě hrozeb. V listech nacházíme také drobné zmínky o očištění, které však rozhodně nemají za cíl problematiku očištění otevírat. Jsou to jen náhodné narážky, které doplňují jiné téma: č. 36, s. 109–110.

8.1. Antikrist v listech

Listy, v nichž nacházíme alespoň zmínku o Antikristovi, pocházejí z let 1408–1415. Obecné důvody, proč Hus i v listech pokračuje s výroky o Antikristu, zůstávají díky přetrvávající situaci v církvi stejné jako v dosud sledovaných kázáních. V nich byl Antikrist hlavně kolektivní záležitostí ve dvou smyslech – jednak o něm Hus hovořil hlavně proto, že Antikrist ohrožuje lidstvo a jeho spásu, neboť jej svádí na špatnou cestu, jednak byl Antikrist sám kolektivním pojmem, neboť jej Hus viděl v mnoha lidech. V listech se Antikrist objevuje v různé míře a v různě závažné roli. Závisí to opět na konkrétních událostech, s nimiž je daný list zrovna spjat. S postupem času zde však nacházíme stále více signálů toho, že z Antikrista se díky okolnostem stává kromě zmíněné kolektivní záležitosti a obecné hrozby také Husův osobní nepřítel, který má navíc naprosto konkrétní podobu, a to tím více čím horší je Husova situace a situace Husovy strany a čím více si Hus uvědomuje realitu blízkosti vlastní smrti. Antikrist je stále významnou součástí kritiky, Hus před ním varuje, povzbuzuje sebe i ostatní k boji proti němu. To vše se však v listech stává díky situaci mnohem osobnější a konkrétnější.

3 *Korespondence*, s. XVI, předmluva k edici.

8.1.1. Antikristovy typické znaky a současný Antikrist podle listů

V listech se objevuje jen jedna narážka na to, že je třeba Antikrista poznat (č. 49), jinak je to věc naprosto známá. Hus s Antikristem nakládá jako s jednoznačným označením pro zlo poslední doby, jehož projevy jsou stejně jako podle kázání naprosto evidentní. Stejně jako v kázáních je Antikrist problémem současným a Hus je natolik zaujat moralizováním, že jiným způsobem antikristovský mýtus téměř nerozvíjí. Navíc i obecný morální obraz Antikrista je v listech něčím zcela známým, a tak rozvíjením této stránky zde nemůžeme myslet nějaké obecné definování, jako jsme to viděli např. v kázání *State*, ale jen naprosto konkrétní a otevřenou aktuální kritiku.

Antikrist označuje v listech současného velkého svůdce křesťanů. Jako Antikrist či Antikristové se stejně jako v kázáních ukazuje kdokoli, kdo se jednoznačně provinuje smrtelným hříchem (smilstvo, pýcha, svatokupectví, opuštění a potupení Božího slova, lidské nálezky – vše č. 49, podobně č. 69), kdo se tedy staví proti Kristovi. Jak bude v Husových listech s postupem času čím dál jasnější, označuje v naprosté většině případů s ohledem na konkrétní aktuální události zcela konkrétní odpůrce Husa a Husovy strany (např. č. 24, 28, 53, 60, 87, 118). Jsou to především osoby bránící v reformním kázání, proto také Husovi žalobci. V tuto dramatickou dobu má totiž kázání naprosto zásadní význam pro spásu jednotlivců i společnosti. Hus pociťuje Antikristův odpor přímo na sobě a díky němu potom končí na hranici. Antikristů je mnoho, protože i odpůrců Husových reforem je mnoho. Také v listech tedy Hus připomínkou Antikristova jména pokaždé upozorňuje na nějaký problém, za něhož mohou současní křesťané a který je podle Husa naprosto zásadní a evidentní.

Stejně základní pojetí Antikrista – tedy jako hříšného duchovního, který stojí proti nutné církevní reformě, proti Husovi a jeho příznivcům – vidíme i v listu Oldcastela (č. 21) nebo Wycheho (č. 22), které vznikly v době velkého Husova konfliktu s arcibiskupem (1409) a odrážejí rozbouřenou a zhoršující se atmosféru kolem Husa. Tyto listy tak pro nás mohou být jedním z dokladů toho, že Hus se alespoň v základní rovině užívání pojmu Antikrist držel tehdejšího pojetí, které se objevovalo i u některých soudobých reformně smýšlejících autorů, kteří nepůsobili na našem území. Jsou ukázkou základního kontextu, v němž se objevuje Antikrist také v Husových listech, a demonstrují některé funkce antikristovského tématu, které najdeme v Husově díle. Nacházíme v nich dále pro Husa typické zdůraznění role kazatele v Antikristově době, která je typická pronásledováním. Oproti tomuto kontextu Hus přidává ještě více zmíněnou osobní rovinu antikristovského problému, avšak už i Wyche si tohoto osobního Husova zápolení s Antikristem jako bedlivý pozorovatel všimnul.

8. Eschatologie v listech

John Oldcastle, lord z Cobhamu, chce pochválit Čechy za jejich zápal, s nímž hájí víru, a podpořit je v jejich reformních snahách (č. 21, Cowling, 8. 9. 1410,⁴ list adresovaný Voksovi z Valdštejna, případně Zdislavu ze Zvířetic):

„... lex domini immaculata furat nimis diu per antichristianos presbiteros suffocata et ab istis, quibus Christus commiserat gladium ob defensionem sue legis, nimis vecorditer parvipensa.“ (s. 73)

Druhým z listů je dopis (č. 22, Londýn, 8. 8. 1410),⁵ který poslal Husovi Wyclifův žák, Richard Wyche, aby také vybídl Husa a jeho přátele k pokračování v opravných snahách.

„Audiui, fratres, quam acriter vos turbat Antichristus, tribulationes varias et inauditas Christi fidelibus inferendo. Nec mirum utique, si apud vos, cum iam quasi ubique terrarum per adversarios lex Christi inpungnatur nimium, et draco ille rufus, tot habens capita, de quo in Apokalipsi [srov. Apc 12, 3–15], iam de ore suo emisit flumen magnum, per quod absorbere nititur mulierem. Sed deus graciousissimus uncam sibi fidelissimam sponsam finaliter liberabit.“ (s. 76)

„Recogitemus eum, qui talem sustinuit a peccatoribus adversum semet ipsum contradictionem, ut non fatigemur, animis nostris deficientes, sed deprecemur ex corde auxilium a domino et contra eius adversarium Antichristum viriliter militemus. Diligamus (...) laboremus sub spe premii sempiterni.“ (s. 77–78)

Wyche si všímá také toho, jak Antikrist zneprjemňuje život právě konkrétně Husovi, který proti němu bojuje. Při čtení následující pasáže si navíc vzpomeňme na podobnou terminologii ve *State* a podobnou Husovu představu o svojí roli – Hus sám sebe viděl jako bojovníka Kristova v kázáních a bude tak na sebe nahlížet i v listech:

„Tu ergo Hus (...) confortare in gracia, que data est tibi, labora sicut bonus miles Christi Jesu. Predica, insta verbo et exemplo, et quos poteris, ad viam revoca veritatis, quia non propter censuras frivolas et fulminaciones Antichristianas est veritas ewangelica subticenda. Et ideo membra Christi per dyabolum debilitata robora pro viribus et confirma, et si dignatus fuerit altissimus, in proximo terminabitur Antichristus. Et unum est, super quo gaudeo, quod in regno nostro et alibi deus corda quorundam adeo

4 *Korespondence*, s. 73.

5 BARTOŠ, F. M., SPUNAR, P. *Soupis pramenů*, č. 310, s. 261. Novotný (*Korespondence*) uvádí 8. 10. 1410.

animaverat, quod eciam usque ad carceres, exilium et mortem gaudenter sustinent⁶ propter verbum Christi.“ (s. 78)

Pokud jde o vztah antikristovské otázky a konkrétních hříchů, oproti kázáním Hus velmi málo hovoří o Antikristových hříších v základních obecných termínech, jako je pokrytectví, pycha apod. Takto všeobecně Hus poukazuje v listech na antikristovství jen tam, kde někoho kárá bez vztahu k reformám (např. vdovu za špatné chování – č. 7). Mnohem častěji se v listech Antikristy myslí odpůrci Husovy reformní strany (např. č. 28, 53, 60) a Hus poukazuje na zcela konkrétní projevy těchto hříchů, hovoří-li například o konkrétních udavačích (č. 49, 58). Je to zřejmě způsobeno vyhocenými okolnostmi, za nichž Hus listy psal. Antikrist či Antikristové pronásledují věrné křesťany (č. 49, 63, 145) a Hus toto pronásledování nejen pozoruje na druhých, ale zakouší jej čím dál intenzivněji i sám na sobě (č. 35, 41, 48, 52, 58, 100). Projevem pronásledování, který Hus vnímá jako momentálně nejpálčivější, je již zmíněný zákaz či znesnadnění kázat evangelium (např. č. 48, 49, 52, 63). Tento zákaz hraje v listech naprosto zásadní roli, neboť jej Hus vnímá jako fatální pro všechny křesťany, protože značně zeslabuje možnosti jejich spásy. V kázání jde přece o oznámení Antikristovy zlosti (147), ke které když se přidají, zemřou věčnou smrtí. Hus sám je potom konkrétním příkladem toho, kam až může Antikristův odpor vést. Pronásledování (např. č. 35, 49, 63) se Hus věnuje v listech velmi často a to i v těch, kde vůbec nefiguruje antikristovská terminologie (např. č. 49, 52, 63). Nakonec Hus sám je bojovníkem proti Antikristovi, a to nejen v očích svých následovníků (nejzřetelněji podle Jakoubka ze Stříbra), ale i ve svých vlastních očích. Poznamenejme, že z badatelů vnímá Husa jako součást eschatologického dění nejvýrazněji teolog František Holeček.

8.1.2. Doklady současného antikristovství v listech

Přítomnost Antikristova řádění v současném světě je dokládána na obdobném základě jako v kázáních. Východiskem jsou Husovi biblické doklady (případně i výroky Bernarda z Clairvaux, vycházející však také z biblických dokladů) a zjištění, že to, o čem hovoří jako o budoucím, se již děje v současné církvi, přičemž antikristovství se objevuje v listech v souvislosti se stejnými základními hříchy jako v kázáních. Těchto míst však není ve srovnání s počtem listů, v nichž se antikristovský problém objevuje, příliš. Jsou podobně jako v *Diliges* typická tím, že výraz Antikrist ani jeho odvozeniny se v nich neobjevují. Zde je jejich výčet:

⁶ Podle editora míněna pronásledování Wyclifových přívrženců v Anglii, ne v Čechách, jak si myslí Loserth.

8. Eschatologie v listech

Mt 24, 12⁷ (č. 11, 42), Mt 24, 11⁸ (č. 69), Mt 24, 21–24⁹ (č. 147), srov. Mt 24, 21 (č. 69), Mt 7, 15–16 (např. č. 100), Mt 7, 15 (č. 69), Mt 24, 15 (č. 147, 60), Is 9, 15.

Jako biblická místa, která hrají také významnou roli v Husově kritice Antikrista, byť ne tak podstatnou jako místa předchozí, uvedme: Mt 5, 10, 16 (č. 69) nebo Mt 24, 26 (č. 60), Phil 2, 21¹⁰ (č. 11, 42), II Cor 6, 15 (č. 60), v souvislosti s pronásledováním II Tim 3, 12–13 (č. 69), Lc 6, 22–23 (č. 145).

Na Bernarda z Clairvaux (*Sermones super Cantica Canticorum*), svoji nejsilnější nebiblickou autoritu v rámci tématu Antikrist, se Hus odvolává v listu č. 42:

„Omnes, que sua sunt, querunt, et non que Iesu Christi?”¹¹ [srov. Phil 2, 21] Vox plangentis¹² ecclesie, quia ‚obscuratum est aurum, mutatus est color optimus’ [Lam 4, 1]. Quia olim sacerdocium ut aureum caritate ignitum, virtutibus dealbatum, nunc factum est terreum et tenebrosum, ut ait Bernardus. Impletur vox salvatoris nostri: ‚Habundabit iniquitas, scilicet in clero, et refrigescet caritas’ [srov. Mt 24, 12] in populo. Ve igitur isto tempore non plangenti! Hec, illustrissime princeps, audiens clerus symoniacus, pomposus, luxuriosus et indomitus, me detraccionibus et hereticacionibus accusat coram populo. Sed numquid tacebo? Absit! Ve michi [srov. Is 6, 5], si tacuero! Melius enim est michi mori, quam tante non obviare malicie, que me participem constitueret criminis et gehenne.“ (s. 122–123, Praha,¹³ 11. 6. 1412;¹⁴ podobně jsme to četli již ve *State* – fol. 34v)

8.1.3. Výrazové prostředky v listech

V listech sledujeme výraz Antichristus, navíc i české označení Antikrist, jejich odvozeniny, frekvenci nebo rozmístění těchto výrazů a využití řečnických figur. V řadě listů má Antikrist především roli rétorického tropu, často bez rozvedení dokonce i morálního obsahu pojmu (ten ačkoli nevysloven, neboť je všem znám, zůstává tím hlavním důvodem zmínek o Antikristu) a bez výraznějších narážek na poslední čas a zmínek o apokalyptických souvislostech.

7 Taktěž již v *De sanguine* nebo v *Diligēs*.

8 Taktěž již v *De sanguine*.

9 Mt 24, 23–24 taktěž v *De sanguine*; Mt 24, 24 taktěž ve *State*.

10 Taktěž v citaci z Bernarda z Clairvaux v *Diligēs*.

11 BERNARDUS CLARAEVALLENSIS. *Sermones super Cantica Canticorum*, 33, 15, s. 244.

12 Tamtéž, 33, 16, s. 244.

13 *Korespondence*, s. 122.

14 BARTOŠ, F. M., SPUNAR, P. *Soupis rukopisů*, č. 181, s. 201.

V některých listech se však výraz Antikrist a jeho odvozeniny ani neobjevují, přesto je v nich antikristovská problematika patrná, a to díky zmíněným biblickým či nebiblickým dokladům současného Antikrista a jejich kombinování s kritikou současných hříchů duchovních.

Je tomu tak např. v listu (č. 11, Praha, červenec 1408)¹⁵ psaném arcibiskupu Zbyňkovi, v němž Hus kritizuje hříchy duchovenstva. Zde se objevuje citace z Mt 24, 12 a Phil 2, 21, přičemž obě zmíněná místa známe právě z kázání jako biblické doklady pro to, že Antikrist už je ve světě. Důvod a způsob použití je zcela stejný jako v kázáních.¹⁶

„Vere implebitur hoc dictum apostoli, eo quod refriguit caritas in clero et superhabundavit iniquitas in populo [srov. Mt 24, 12] ex defectu caritatis in clero, qui deficit a pia ewangelizatione et a Christi vera imitatione. Quis enim ex nobis, heu, sequitur vitam Christi in paupertate, castitate et humilitate et assidua predicacione? Ve, ve, ve! Impletur verbum apostoli: „Omnes, que sua sunt, querunt, non que Jesu Christi.“ [srov. Phil 2, 21] (s. 30)

Antikristovská terminologie i biblické a nebiblické doklady Antikristova řádění se objevují tam, kde je Husova kritika nejostřejší, užití těchto prostředků není nadměrné. Velmi často, zejména v poslední době Husova života, se objevuje kritika utrpení a pronásledování bez výrazu Antichristus, Antikrist nebo jejich odvozenin.

Vycházím z latinsky i česky psaných listů a ponechávám terminologii v daném znění tentokrát již bez případného českého překladu latinských výrazů a obrátů:

cesta Antikristova (č. 7), viam antichristus preparat (č. 16), Antichristus (č. 24 dvakrát; dále 35, 48, 49 – latinská verze, 53 čtyřikrát, 58, 63, 100 dvakrát, 145 dvakrát), antichristiani (č. 28), antichristi insidiae (č. 41), lež Antikristova (č. 48), falešní proroci (č. 49), chytrosti Antikristovy (č. 49), sluhové Antikristovi (č. 49), Antikristovi poslové (č. 49, 100), boj Antikristův (č. 49), falešní Kristové (č. 49), Antikristův toulec (č. 49), malicia antichristi (č. 49), antichristi preludia (č. 52), bestia antichristi (č. 52), antichristi satellites (č. 53), antichristi discipuli (č. 53 dvakrát), subscripcio antichristi (č. 53), malicia antichristum (č. 63), Antikristovy sítě (č. 87), lest Antikristova (č. 100), dolus antichristi (č. 139), Antikristova škola (č. 147),¹⁷ hanba Antikristova (č. 147), antichristi mendacio (č. 161), lupi rapaces (č. 69).

V listech Hus nespojuje výraz Antikrist s epitety.

15 Tamtéž, č. 156, s. 191. Novotný (*Korespondence*) datuje mezi 6. – 16. 7. 1408.

16 Tato biblická místa srov. v kázáních *De sanguine*, *Diligens* nebo v citaci z Bernarda z Clairvaux ve *State*.

17 Několik výrazů a spojení se objevuje v dané nebo velmi podobné formě již ve Wyclifových polemických spisech (výrazy uvádí Patschovsky ve studii *Antichrist*, s. 85), kde se objevuje výrok o přípravě cesty Antikristovi, spojení versucie Antichristi, servi Antichristi nebo scola Antichristi. Ve všech případech se jedná o již tradiční antikristovskou terminologii, jak tvrdí Patschovsky.

Výrazy Antichristus, Antikrist nebo jejich odvozeniny se nacházejí ve 22 Husových listech, přitom vycházím ze 114 alespoň částečně dochovaných Husových listů. Celkově se tento výraz nebo odvozeniny objevují v počtu 43 a četností převyšují jiné výrazy (např. Sathanas, cauda Vehemoth, Vehemoth – vše č. 24) užívané pro vyjádření fatálního kontrastu dobra a zla v současné době, kterých je v listech velmi málo.

Frekvence a způsob užití jsou závislé na tom, kterému žánru se list svým zaměřením blíží. V naprosté většině případů se objevuje tato terminologie jako součást kritiky a agitace, povzbuzení křesťanů stojících na straně reformy k vytrvalosti v utrpení, ke zbavení se strachu („sine metu“ – č. 69, srov. Oldcastle – č. 21 a Wyche – č. 22) a k odhodlání bojovat až do konce. V případě některých listů je přitom kritika jen jejich součástí (jsou to listy např. poskytující útěchu a povzbuzení věrným křesťanům, loučení, stíznosti), v případě jiných je hlavní náplní a tyto listy v podstatě zastupují žánr kázání.

Vzhledem k tomu, že v listech nejsou výroky hovořící o Antikristu tak často hned za sebou a netvoří větší pasáže jako v kázáních, v jednotlivých výrociích Hus nemůže využívat tolik řečnických figur, jako jsme viděli v kázáních. Přesto připojují ukázky toho, že ani v listech se neztratil Husův smysl pro vyjádření prostřednictvím opozit. Kromě toho Hus znovu inklinuje jako v kázáních často k tomu, že jednu věc se snaží vysvětlit různými způsoby, což je důsledkem jeho moralizujících snah, úsilí apelovat na lidi, přesvědčit je. Jeho zaujetí kazatelstvím se tedy projevuje i v tomto zvláštním žánru, a to nejen v těch listech, které se nápadně žánru kázání podobají.

Uvedme si příklad užití antiteze a paralelismu:

„Sed proch dolor, Antichristiani in illa regula sunt cecati,| non autem sancti appostoli et veri Christi discipuli.“ (č. 24, s. 90)

„Item in isto sto: si papa est predestinatus et exercet officium pastorale, sequens Christum in moribus, tunc est caput tante militantis ecclesie, quantam regit; et si sic regit capitaliter secundum legem Christi totam iam militantem ecclesiam, tunc est verus eius capitaneus sub archicapite domino Ihesu Christo. | Si vero vivit Christo contrarie, tunc est fur, latro, ascendens aliunde et est lupo rapax, [srov. Mt 7, 15] ypocrita, et nunc inter omnes viantes precipuus Antichristus.“ (č. 60, s. 167)

8.1.4. Antikrist na konci věků podle listů

Byť je Antikrist zmíněn v souvislosti s posledním časem, nijak zvlášť tento aspekt zdůrazněn a dále rozveden obvykle není. Doba Antikristova je stejně jako v kázáních jistě dobou poslední, neboť je obdobím výjimečným stupňujícím se hříchem a obtížností, se kterou s ním lze bojovat. To pozorujeme rovněž v listu Wycha nebo Oldcastela. Nejde o to dopodrobna rozebírat, jaký Antikrist je, a určovat přesně jednotlivé časové mezníky jeho existence, ale především na něho krátce, ale důrazně poukázat, bojovat s ním nebo se mu vyhnout, tedy vybrat si na konci času z dobra a zla tu správnou variantu. Pokud se vůbec objeví explicitní souvislosti s koncem věků, je to zejména tam, kde Hus hovoří o Antikristech v množném čísle v rámci kritiky duchovních.

V reformní kritice nabývá Antikrist daleko výraznější či nápadnější eschatologické role než v běžné kritice doby, ačkoli je to dáno sice opět zejména ve spojení s morálkou, jak jsem již uvedla. Antikristovský mýtus je stále východiskem Husových úvah, avšak i v kontextu církevně-reformních snah znovu ustupuje časová stránka díky suverénní prioritě morálky do pozadí. Tu a tam se dostane na povrch zřetelněji, ale spíše funguje jako něco samozřejmého. Konec věků se zkrátka v Husově díle nese zejména v duchu vyhocení smrtelného hříchu.

Mezi tradiční a církevně-reformní kritikou dochází k posunu. Uveďme si příklad změny důrazu na eschatologickou stránku v kritice adresované běžným posluchačům a ve speciální církevně-reformní kritice.

Příkladem zcela obecného užití termínu Antikrist je česky psaný list vdově šlechtičně (č. 7, kolem roku 1412),¹⁸ kterou Hus kárá za provozování her a tanců. Ačkoli je základní funkce antikristovské terminologie stejná – pokárat nehodné chování adresáta a donutit jej ke zpytování svědomí a k nápravě, Hus zde nerozvíjí více ani samotné téma Antikrist, rozhodně ne jeho eschatologickou stránku. Chybí zde kolektivní stránka tématu, která především (pokud nejde přímo o osobu Husa) nabízí alespoň určité zvýraznění eschatologického aspektu Antikrista. Antikrist je jednoduchý, výrazný a jednoznačný pojem a termín, který zdůrazňuje kontrast dobra a zla, ovšem spjatostí s koncem oné vdovy jeho eschatologická role v daném listu končí.

„Tu pak tancující boží přikázání přestupují, všechny hříchy rozličné smrtedlné rodí a tak po cestě Antikristově chodí, ne o své spasení v tanci nic nedbají...“ (s. 16)

Kdo má něco společného s Antikristem, přidává se na špatnou stranu a znamená to, že skončí v pekle (srov. např. list č. 16).

18 Dataci uvádí B. Ryba – *Sto listů M. Jana Husi*. Praha 1949, s. 178. BARTOŠ, F. M., SPUNAR, P. *Soupis pramenů*, č. 152, s. 190 neuvádějí ani pravděpodobnou dataci.

8. Eschatologie v listech

Příkladem nápadně podobné terminologie, zato ve vyloženě církevně-reformním kontextu, je list Lounským (č. 16, asi 1410).¹⁹ Ani zde se Hus sice nepouští do výkladu pojmu Antikrist, ovšem ze širšího kontextu jasně vyplývá minimálně eschatologičnost Antikrista spjatá s kritikou smrtelného hříchu v církvi a s osudem křesťanů jako kolektivů:

„In quo proch dolor totus mundus errat, quod mortales magis quam suam iniuriam, quam dei, vindicare cupiunt. Hanc viam maxime Antichristus preparat, et pulcre sternit, presertim nobis sacerdotibus, qui nolimus, ut hominum statuta exaccius quam verbum dei servantur.“ (s. 55)

Výroky o Posledním soudu a zdůraznění spojitosti s Apokalypsou jsou v listech v souvislosti s Antikristem spíše výjimečné. Nejdůležitější je z tohoto hlediska list č. 147 a 161 (zde i odkaz na Apokalypsu), dále je třeba zmínit list č. 49, 69 a náznak v listu č. 100.

List č. 49: pomocí velkého množství biblických dokladů – např. II Tim 3, 12–13, Mt 10, 16, Mt 23–26.

List č. 69: „Hec igitur expectantes, memineritis, quid Christus dixerit, ‚quod, inquit, erit afflictio, que non erat ab inicio mundi, neque futura est.‘ [srov. Mt 24, 21]“ (s. 179)

List č. 100 (česky): „A tiem buďte pilnější, čím více Antikrist se protiví; neboť súdný den se blíží, smrt mnohé trutí a synóm božím nebeské se království blíží. Pro něž své tělo kroíte a smrti se nebojte, spolu se milujte a paměti, rozumem a vólí v bohu vždycky stójte. Den súdný buď vám před očima hrozný, aby nehrěšili, a radost věčná, aby po nie túžili.“ (s. 224)

List č. 147: „Tyto věci majíce před očima, nedajte sebe uhroziti, aby, což sem psal, nečtli aneb aby jim knihy své dali k upálení. Pomněte, co jest spasitel milosrdný nám na výstrahu pověděl Mat. 24, že před súdným dnem bude tak náramné trápenie, že od počátka světa nebylo, aniž potom bude tak veliké, že, by to mohlo býti, i vyvolení byli by uvedeni v blud; ale budú dnové ukřáceni pro vyvolené. [srov. Mt 24, 21–24]“ (s. 305–306)

List č. 161: „Unde ex hesterna percepi litera, primo, quomodo meretricis magne, id est malignantis congregacionis, de qua in Apokalypsi, denudatur iniquitas et denudabitur, cum qua meretrice fornicantur reges terre, ut ibidem dicitur, fornicantur spiritualiter, a Christo et ab eius veritate discedentes et consencientes Antichristi mendacio, ex seduccione, ex timore, vel ex spe confederacionis propter honorem adquirendum seculi.

19 BARTOŠ, F. M., SPUNAR, P. *Soupis pramenů*, č. 160, s. 193.

2° percepi ex litera, quomodo iam inimici veritatis incipiunt turbari. 3° percepi vestre caritatis fervidam constanciam, qua profitemini audacter veritatem, cognita turpitudine meretricis magne. 4° cum gaudio percepi, quod iam vanitati seculi et laborioso servicio vltis finem imponere, et domi Ihesu Christo domino militare. Cui servire, regnare est, ut dicit Gregorius. Cui qui fideliter servit, ipsum Ihesum Christum in celi patria ministrum habebit, ipso dicente: ‚Beatus est servus ille, quem, cum venerit dominus inveniet ita facientem. [Lc 12, 43] Amen dico vobis,‘ quod surgens ‚precinget se et ministrabit ei.‘ [srov. Lc 12, 47]“ (s. 331)

V listu přátelům v Čechách píše (č. 156, česky; Kostnice žalář u Bosáků, 27. 6. 1415),²⁰ že nám křesťanům byl dán dostatečně dlouhý čas, abychom se chovali tak, jak máme. Zde opět vyvstává pochybnost o tom, co vlastně koncem věků Hus myslí, a spíše vede k názoru, ke kterému jsem se přiklonila již v rozboru kázání – že Hus vnímá možnost církevní reformy jako velmi reálnou, a vzhledem k tomu i poslední čas jako poměrně dlouhé období.

Závěr z toho však mohu udělat skutečně jen o zájmu Husa o apokalyptiku a o tom, z jakého hlediska pro něj byl Antikrist důležitý v listech, opět nikoli o tom, jak doslova chápal antikristovský mýtus. Je jasné, že jej nerozvíjel jako např. Milíč nebo Janov, že mu nešlo o to rozebírat, kdy ke kterým konkrétním událostem dojde. Hus tyto události postupně sám prožíval. Antikrist pro něj vyjadřuje zlo na konci věků, ale nemá vůbec zapotřebí na konec dějin nějak často upozorňovat ani v listech. To ani zde není dokladem toho, že by byl Antikrist jen výrazem bez eschatologického obsahu.

8.1.5. Podrobný rozbor jednotlivých Husových listů

To, co jsem nyní v souhrnu řekla, v následujícím textu představím alespoň na některých konkrétních Husových listech a výrocích a poukážu znovu jako v kázáních na závislost takových výroků tentokrát zejména na Husově osobní situaci. Budu přitom postupovat chronologicky, což mi umožní zachytit vývoj Husových myšlenek.

Antikrist v reakci na zákaz a pálení některých Wyclifových knih a na zákaz svobodného kázání pravdy

Od momentu, kdy Hus proslovil kázání *Spiritum*, kterým jsem se v souvislosti s Antikristem zabývala jako posledním v pořadí, se situace stávala pro Husa a jeho reformní stranu stále vážnější. Husa velmi popudilo rozhodnutí synody ze 16. 6. 1410 o spálení vybraných Wyclifových knih a o zákazu kázání na soukromých

20 Shodně Bartoš, Spunar a Novotný.

místech mimo čtyři vybrané druhy kostelů pod hrozbou klatby. Zákaz kázání byl pro Husa něčím naprosto nepředstavitelným, popřením všech principů křesťanství, které přece stojí právě na svobodném hlásání evangelia. Této zásady se Hus držel již dříve (vzpomeňme na rok 1408) a držel se jí až do konce života a v listech na ni neustále upozorňoval. V tuto chvíli si však snad právě proto, že takový zákaz považoval za absurdní, veškerý možný dopad jeho nedodržení ještě tolik neuvědomoval a největší energii věnoval kritice pálení Wyclifových knih. Na tuto historickou událost je nutné zvlášť upozornit, protože zmíněné dva zákazy budou figurovat v důvodech, proč Hus hovoří o Antikristu, i v dalších listech až do konce Husova života na předním místě. Postupně bude Hus věnovat více pozornosti i zákazu kázání, což je dáno opět konkrétními událostmi, ne podstatou problému, neboť oba dva zákazy shodně představují podle Husa popření svobodného hlásání pravdy, které Hus nehodlá akceptovat.

A tak Hus kázal ostře dále. Měl ostatně vlivnou podporu krále Václava a Univerzity Karlovy. Hus se dokonce poprvé odvolal od špatného lidského zákona, tj. od Zbyňkova rozhodnutí k Bohu a k apoštolské stolici.²¹ Poprvé se tak přiblížil dojmu, že situace je v jistém ohledu historicky zlomová. Došlo k tomu 22. 6. 1410 při nedělním kázání na Lc 5, 1 a zařazení antikristovské terminologie naprosto zapadalo do kontextu Husova nepřijetí zákazu kázání a do atmosféry proslovení odvolání: „Numquid in Christi nomine et virtute sancte obediencie debet predicacio prohiberi? Revera potius deberent dicere: Antichristi nomine invocato in virtute maledicte obediencie mandamus, ne verbum dei in capellis predicetur!“ (SEDLÁK, J. M. *Jan Hus*, s. 163*)²²

Svoje odvolání proti Zbyňkovu rozhodnutí k papeži, které koncipoval zejména Jan z Jesenice, ale na němž se Hus podílel, dal potom Hus předčítat 25. 6. 1410. Během předčítání tohoto nedochovaného odvolání měl podle žalobců vyslovit zmínku o tom, že se naplnilo proroctví Jakuba z Teramu o Antikristu. Nevíme sice, zda k tomu opravdu došlo, ale víme, že nehledě na tuto možnou událost Hus o Antikristu alespoň ve výše zmíněných souvislostech i nyní hovořil. Ačkoli apelaci podepsalo mnoho významných lidí, 16. 7. Zbyněk pro Husa potvrdil svoji roli Antikrista, když nechal spálit knihy a když 18. 7. vyhlásil klatbu na Husa a na ty, kteří se k jeho apelaci přidali.

Listy nebyly stále ještě jediným prostředkem, jak na Antikristy upozornit. Kromě kázání *State* do téhož roku spadá také kázání *Vos estis sal terrae*,²³ které Hus pronesl po sporu s arcibiskupem 28. 8. 1410²⁴ a v němž se objevuje u Husa již typická antiteze v narážce na špatné mravy kněží: „... non sunt Cristi discipuli,

21 NOVOTNÝ, V. *M. Jan Hus*, I, 1, s. 407.

22 Text kázání otiskl SEDLÁK, J. M. *Jan Hus*, příloha XII, č. 6, s. 159–164.

23 *Positiones*, s. 149–156.

24 Tamtéž, s. 239.

quibus dicit: Vos estis sal terre [Mt 5, 13], sed habentes condicionem contrariam sunt discipuli anticristi.“ (*Positiones*, s. 150.)

Takto situaci v církvi a ve společnosti nevnímal jen Hus, ale Antikrista viděli jako velmi významný a veřejný problém i další myslitelé. Červenec na Univerzitě Karlově se nesl ve znamení obran Wyclifových děl, během kterých se nejen z úst Husa, ale také Jakoubka ze Stříbra nebo Prokopa z Plzně slovo Antikrist v tomto kontextu ozývalo. Všichni byli přesvědčeni o tom, že ke spálení knih došlo neprávem, z pouhé nenávisti vůči reformní straně.²⁵

A tak Jakoubek ze Stříbra říká:²⁶ „Pugnemus ergo in verbo domini contra adversarium antichristum et eius sequaces...“ (s. 317) Také zde zazní stížnost na „abhominacio“ a další znaky doby, např. „schismata“, kterou Hus na jejich základě považuje za antikristovskou. Dále pokračuje: „Et via Christi angusta iam nimis, in qua paucissimi ambulant (Matth. 7, 14), hec reprobatur tamquam antichristi, et via antichristi approbatur, acceptatur, auctorisatur tamquam via Christi.“ (s. 322) Posléze hovoří slovy Matěje z Janova o „tempus pessimi Antichristi“ (s. 324; cituje zde Janovy *Regulae Veteris et Novi Testamenti*, III, 4, 4, 16, s. 194, sv. II).

Prokop z Plzně zase říká:

„Cum autem heu iam (modernis) antichristinis temporibus filii quidam tenebrarum cum earumdem insurgentes potestate, malum bonum et bonum malum asserentes (...) ad pauca tamen respicientes, de facili pronunciaverunt omnes libros magistri Iohannis Wykleff ignis voragine esse ab oculis hominum semovendos (...) ut Heliam contra antichristinum dogma in scriptis nobis...“²⁷ (s. 278)

Atmosféru neobvykle kritické doby a Antikristova řádění podporovaly i další důsledky tohoto konfliktu. Vůči Husovi rostl tlak kurie. Zbyněk se poprvé odvážil (prostřednictvím Michaela de Causis) Husa obvinít v březnu 1411 z kacířství. Cílem bylo zakázat Husovi kazatelskou činnost. Hus ze všeho tentokrát vyšel ještě dobře, avšak kromě toho březnové události vyhrotil ještě počátkem měsíce traktát proti českým wyclifovcům, údajně hlásajícím remanenci, od Dětricha z Niemu. Neklid vyvolalo rovněž zatčení Husova stoupence M. Jana z Prahy za to, že napsal list arcibiskupovi, v němž se zastal Husa a užil výraz Antikrist pro arcibiskupa, pokud se nezmění,²⁸ tedy použil tento výraz a pojem opět v naprosto stejném smyslu, jako

25 To vyslovil zejména M. Zdislav ze Zvířetic (NOVOTNÝ, V. M. *Jan Hus I*, 1, s. 428–429).

26 Mgr. Jacobi de Misa defensio libri Decalogi Mgr. Iohannis Wiklef. Ed. J. Sedlák. In SEDLÁK, J. *Studie a texty k náboženským dějinám českým. Roč. II – Studie a texty k životopisu Husovu*. Olomouc 1915, s. 316–328.

27 Prokop von Pilsen vertheidigt Wiclifs Traktat de ideis. In SEDLÁK, J. *Studie a texty, roč. II*. Olomouc 1915, s. 277–285.

28 NOVOTNÝ, V. M. *Jan Hus. I*, 1, s. 472.

to měl ve zvyku Hus. To byly první výraznější známky Antikristova útoku na Husa a jeho cíle a těmito událostmi se rozpoutaly nekončící spory Husa a jeho odpůrců – Antikristů týkající se otázek daleko závažnějších a pro Husa osobně fatálnějších než doposud, otázek kacířství.

Často se setkáváme s nezodpovězenou otázkou, co natolik závažného obsahoval Vychův list, za této situace adresovaný reformní straně a Husovi, že jej Hus zhodnotil jako dostačující vysvětlení spásy:

„Tue caritatis epistola, que desursum a patre descendit luminum, in Christi fratribus vehementer accendit animum: quia tantum dulcedinis, efficacie, roboracionis et consolacionis in se continet, quod, si alia scripta singula per Antichristi consumerentur voraginem, ipsa Christi fidelibus sufficeret ad salutem.“ (č. 24, s. 83, Praha, po 15. 3. 1411,²⁹ M. Jan Hus Richardu Wychovi)

Tím zásadním v něm je ubezpečení o jistotě vysvobození církve, o konečném přemožení Antikrista, agitace a útěcha, které tyto informace představují, tedy to, co se i Hus snažil poskytnout svým příznivcům a svěřencům:

„... acriter vos turbat Antichristus (...) sed deus graciousissimus unicam sibi fidelissimam sponsam finaliter liberabit (...) nulla idcirco tribulacio vel angustia propter Christum nos deiciat, scientes pro certo, quia quoscumque dominus in filios dignatur recipere, hos flagellat...“ (č. 22, s. 76)

Navíc musíme počítat s tím, že Hus se chtěl svému anglickému příznivci zavděčit a využít jeho podporu pro další agitaci celé reformní strany, proto jeho list plný povzbuzení a chvály také patřičně, tedy snad i s trochou nadsázky ocenil.

Antikrist byl nepřítelem křesťanské společnosti a současně sílící Husův osobní nepřítel. Ačkoli Wyche neuvedl jako Antikrista někoho konkrétního, ve stejném duchu a v konkrétnějších souvislostech psal listy i Hus, a tak víme, že Hus myslí Antikristem např. v odpovědi Wychovi především arcibiskupa Zbyňka (č. 24, Praha, po 15. 3. 1411),³⁰ který docílil toho, že 16. 3. byla ve dvou pražských kostelích vyhlášena na Husa klatba. Antikrist označoval ve většině případů jednak obecně klér, který brání lidem poslouchat Písmo svaté a kazatelům kázat a plnit Boží nařízení, jednak naprosto konkrétní církevní představitele, kteří se provinují tímto smrtelným hříchem. To je vedle rovněž významné změny žánru jeden z důvodů, proč v Husových listech oproti jeho dřívějším kázáním mizí důraz na kárání vše-

29 BARTOŠ, F. M., SPUNAR P. *Soupis pramenů*, č. 167, s. 195.

30 Shodně *Korespondence*, s. 83 i BARTOŠ, F. M., SPUNAR, P. *Soupis pramenů*, č. 167, s. 195.

možných smrtelných hříchů. Na rozdíl od církevních představitelů samotný lid už podle Husa prozřel.

Napjatá situace okolo zákazu kázání trvala, a tak se ve stejném kontextu, tj. v rámci kritiky duchovenstva, které brání kázání a které pronásleduje věrné křesťany, objevuje Antikrist v Husově listu Janu Bradatému a Krumlovským (č. 28, Praha,³¹ pravděpodobně květen 1411³²), v kázání v dubnu 1411 na téma Hbr 13, 17 nebo začátkem května při výkladu Sap 5, 1 a situace se opakuje v česky psaném listu Plzeňským (č. 35, pravděpodobně říjen 1411)³³ nebo v kázání *Ait dominus seruo* (Lc 14, 23) z 21. 6.

Např.: „Sed proch dolor, Antichristiani in illa regula sunt cecati, non autem sancti apostoli et veri Christi discipuli.“ (č. 28, s. 90)

Dále Hus vidí antikristovskou atmosféru už i v dalších událostech – ve vyostření sporů mezi Václavem a Zbyňkem nebo mezi nepokojnými lidmi. Ačkoli je Antikrist i Husovým osobním protivníkem, nebezpečný je stále zejména pro celou reformní stranu.

Stále však zůstává otevřena otázka, kdo je alespoň nyní tím nejvyšším Antikristem. V lednu 1412³⁴ při kvodlibetu vystoupil Jakoubek ze Stříbra s kvestií na téma „Utrum sicut ex scriptura plane constat, Christum in plenitudine temporis personaliter advenire, ita evidenter sit deducibile ex eadem, Antichristum in complemento seculi propria venire in persona“ – *Posicio de Anticristo*, kde se opřel o Milíče a Janova, označil současnost za „skonání věků“ a naznačil, že Antikristem je papež.³⁵ Také Hus se v únoru 1412 ke vztahu papeže a antikristovství vyjádřil – v traktátu *De tribus dubiis*, ale zůstal ve svém vyjádření opatrnější než Jakoubek. Podle Husa může být Antikristem teoreticky i papež, a tak se zdá, že prozatím zůstává nejvyšším současným Antikristem Zbyněk.

Antikrist se jako označení odpůrce reformní strany objevuje i nadále. V listu dolanským kartuziánům (č. 41, pravděpodobně květen 1412),³⁶ kde se Hus ospravedlňuje z toho, že se nedostavil k papežské stoličce, se však po určité odmlce dostává znovu výrazně do popředí dopad Antikristova řádění i na Husův život – Husovi

31 *Korespondence*, s. 89.

32 BARTOŠ, F. M., SPUNAR P. *Soupis pramenů*, č. 170, s. 197.

33 Tamtéž, č. 175, s. 199.

34 Po roce 1412 se objevuje výraz Antikrist také v *Českých kázáních svátečních*. Výraz Antikrist se vyskytuje jen v kázání na sv. Jana Evangelistu, naprosto v kontextu tohoto evangelia (Io 21, 19–24; *Česká sváteční kázání*, s. 103).

35 NOVOTNÝ, V. M. *Jan Hus, I, 2*, s. 44.

36 BARTOŠ, F. M., SPUNAR, P. *Soupis pramenů*, č. 180, s. 201. *Korespondence*, s. 120 uvádí období 4. 4. – květen.

osobně je bráněno kázat a je dokonce viněn a předvolán, a proto Antikrista vnímá znovu jako v předešlém roce více také jako nepřítel velmi osobního:

„Sed heu, quis in istis temporibus in hominibus maxime avaris, maxime superbis et obduratis proficiet, qui ‚auditum suum a veritate averterunt et ad fabulas sunt conversi‘? [srov. II Tim 4, 4] Dominus omnipotens dignetur suam sanctam ecclesiam una vobiscum preservare ab Antichristi insidiis, et me vestris favoribus pro auxilio beatitudinis commendare.“ (s. 121)

Podobných projevů této osobní roviny si budeme všimát i dále a budou to projevy čím dál častější.

Odpustky a rozpor s názorem teologické fakulty a krále o Antikristovi

K úvahám nad tím, zda by mohl být Antikristem i papež, vedla Husa další událost – způsob udělování odpustků. 9. 10. 1411 slíbil papež Jan XXIII. odpustky. Hus neodmítal odpustky jako takové, ale znovu kritizoval nesprávnou církevní praxi, v níž nejde o spásu lidí, ale o peníze. Pro Husa je jen dalším dokladem Antikristova řádění – např. v krátkém pojednání o odpustcích, v němž v této souvislosti hovoří o nynějším čase Antikrista, pýše a lakotě,³⁷ dále v řeči *Utrum secundum legem Jesu Christi licet et expedit pro honore dei et salute populi...*,³⁸ v díle *Pax Christi*³⁹ nebo v listu Vladislavovi (č. 42).

Když bylo potom na teologické fakultě nově odsouzeno 45 Wyclifových článků, fakulta vydala prohlášení, které mimo jiné obsahovalo tvrzení o Antikristu, „quod his diebus sit ille magnus Antichristus et regnet, qui secundum fidem ecclesiae et secundum scripturam sacram et sanctos doctores in fine seculi est venturus, est error evidens secundum experientiam.“⁴⁰ K tomuto stanovisku fakulty se přidal i král, a Hus tak zůstal se svojí reformní stranou v otázce antikristovství osamocen.

Fatalita boje proti Antikristovi

Fatalita Husova boje a boje jeho příznivců proti Antikristovi se ukázala zejména v několika momentech a rovinách. Již tak kritická a evidentně antikristovská doba se potvrdila, když si vyžádala svoje první mučedníky. 10. 7. proběhla v Praze demonstrace proti svatokupectví kazatelů a několik účastníků bylo popraveno. Jejich smrt byla chápána jako mučednická (mše za mučedníky 12. 7.). Není náhodou, že

37 NOVOTNÝ, V. M. *Jan Hus*, I, 2, s. 80–81.

38 Tamtéž, s. 93.

39 Tamtéž, s. 97.

40 Universitatis studii Pragensis iudicium de articulis Joannis Wiclef, regis jussu ab archiepiscopo denuo publicandum. (Mendici, 1412, 10. Jul.) In Doc., s. 455. (Celý text na s. 451–457.) Na Doc. odkazuje NOVOTNÝ, V. M. *Jan Hus* I, 2, s. 114.

24. 7. během kázání označil Hus v souladu s dosavadními výroky o Antikristu na základě Mt 24 nynější preláty a kazatele za falešné proroky.⁴¹

Pro Husa, který ani za těchto okolností nepřestal zákaz kázání a Wyclifových článků kritizovat, a pro další příznivce reformy, kteří se ani přes zákaz nepřestali shromažďovat, byla všechna tato omezení jen projevem nenávisti vůči reformám a Husovi, a vůbec nešlo o Wyclifa samotného. Přesto se Hus držel ve srovnání s Jakoubkem ze Stříbra stále zpátky.⁴²

Osobní rovina vztahu k Antikristovi se znovu ukazuje v Husově česky psaném listu mistrům a dalším stoupencům reformních snah (č. 48, na neznámém místě, pravděpodobně listopad 1412),⁴³ které Hus povzbuzuje ve vytrvalosti v situaci, kdy se očekává, že proti nim bude zakročeno. Hus vůči sobě pociťuje Antikristův silný vliv a je podle svého názoru vzorem ostatním, jak se v takové obtížné situaci zachovat, jak vzdorovat pronásledování Antikristem:

„Čtvrté važe a vesele přijměte, že se na vás ďábel trhá a Antikrist šklebí, ale jako pes na řetěže vám neuškodí, když budete pravdy božie milovníci. Aj, na měť se již trhal několik let, a ještě mi jest, úfám bohu, za vlas neuškodil, nébrž vždy mi radosti a veselé přispárie.“ (s. 140)

Dalšími projevy fatality boje proti Antikristovi bylo Husovo odvolání ke Kristu, nárůst útěchy pronásledovaným příznivcům reformy a kritika utrpení. V říjnu 1412 dorazilo do Prahy rozhodnutí o ztížení klatby na Husa, které vyhlásil kardinál Petr Degli Stephaneschi. Hus se ocitl v tíživé situaci, kdy nemohl poslechnout církevní moc, protože ta odporovala Božímu zákonu, na druhou stranu toto rozhodnutí znamenalo jasnou sebevraždu. Znovu se tak ocitl v neřešitelné situaci, v situaci zapadající do dění posledních časů, a odvolal se v ní ke Kristu (č. 46, odvolání M. Jana Husa od soudu papežova ke Kristu, s. 129–133).⁴⁴ Oproti odvolání v roce 1410 už to nebylo odvolání k Bohu a k papeži, ale pouze ke Kristu jako poslední naději. Váhal, zda má zůstat, kázat a být dopaden, nakonec raději zvolil v říjnu 1412 odchod z Prahy na venkov. Domníval se, že živý a na svobodě je v boji proti Antikristovi platnější, proto v tuto chvíli nemůže být řeč o nějakém plánovaném Husově mučednictví.

41 NOVOTNÝ, V. M. *Jan Hus I, 2*, s. 118–119.

42 Nejspíše i Jeroným Pražský byl ve výpovědích o papeži kritičtější a otevřenější, ovšem v jeho případě V. Novotný (*M. Jan Hus I, 2*, s. 152) nebo F. Šmahel (*Jeroným Pražský*. Praha 1966, s. 134) neodkazují na konkrétní pramen, podle kterého údajně Jeroným v roce 1412 řekl, že papež je lhář a kacíf. Srov. také ŠMAHEL, F. *Život a dílo Jeronýma Pražského: zpráva o výzkumu*. Praha 2010.

43 BARTOŠ, F. M., SPUNAR, P. *Soupis pramenů*, č. 187, s. 204. *Korespondence*, s. 139 uvádí jako možnost říjen nebo listopad.

44 Srov. např. MOLNÁR, A. Husovo odvolání ke Kristu nebo LÁŠEK, B. Kristův svědek Mistr Jan Husa. Praha 1991.

V těsné spojitosti s fatálním bojem zůstává Antikrist bránící kázání také v pozvuzených ve vytrvalosti v současném utrpení, které Hus adresuje příznivcům reforem – např. list Pražanům (č. 49, na neznámém místě, pravděpodobně listopad 1412;⁴⁵ latinská i česká verze). V tomto momentu se nově začíná v Husových listech intenzivněji objevovat v souvislosti s Antikristem také útěcha těm, které Antikrist pronásleduje, a kritika utrpení, které mají Antikristovy hříchy za následek:

„Najmilejšie, slyše žadosť vaši i prospěch v božiem zákone, ‚bohu děkují‘ [Cor 1, 4] v radosti a žádám, aby ráčil vám dáti rozum dokonaný, aby znajíce chytrosti Antychristovy a jeho poslouv, nedali se jím svěsti ot božie pravdy.“ (č. 49, s. 142)

„Protož, najmilejší, nelekajte se, ani vás strach zamúcuje, že některých z vás pokúšie hospodin, dopúšťaje, aby slúhy Antichristovy vás póhony strašili. Neb die buoh otec každému synu svému v Příkladí Šalamúnových: ‚Nelekaj se brzké hrůzy a obořených naše mocí zlých lidí. Hospodinů bude u boka tvého a ostřeže nohu tvú, aby nebyl popaden.‘ [Prv 3, 25–26 nebo Mt 10, 23–26]“ (č. 49, s. 143)

„... nynější Antichristovi poslové, jenž sú lakomějši i smilnějši, ukrutnějši i chytřejši, nežli oni, že se slúhám jeho protivie, hanějí je i pudie, zlořečí, žalařují i mordují...“ (č. 49, s. 143–144)

Vyhrocenost boje se projevovala také nárůstem antikristovské terminologie a narážek na konec světa. V této mezní situaci, a to poprvé v listech, během exilu Hus totiž zmiňuje Antikrista častěji,⁴⁶ a navíc v souvislosti alespoň s náznaky o poslední době nebo o její abnormální vyhrocenosti, která je ovšem podle křesťanství typická právě pro období blízké Poslednímu soudu. To, co se dosud objevovalo v listech sporadicky podle situace a hlavně zvlášť (pouze v některých kázáních pohromadě), najednou dává ve spojení lepší obraz současné situace a stále více nabývá tendence propojit morální myšlenku s myšlenkou apokalyptickou, samozřejmě v zájmu agitace. Ovšem tato tendence stále není rozvinuta a Husa ani nyní apokalyptikem nazvat nemůžeme.

Další Husovou dosti osobní zkušeností s fatálním jednáním Antikrista, který brání kázání, byl příkaz zbořit Betlémskou kapli:

„Prvé sú sáhli na všeccky kaply, aby v nich slova božieho nekázali;⁴⁷ toho jim Kristus nepřepustil. Již sú sáhli, jakož slyším, aby Bethlem zbořili...“⁴⁸ (č. 49, s. 145)

45 BARTOŠ, F. M., SPUNAR, P. *Soupis rukopisů*, č. 188, s. 204–205. Stejně *Korespondence*, s. 142.

46 Také MCGINN, B. *Antichrist*, s. 185 si všimá, že během exilu vzrostl u Husa stupeň antikristovské rétoriky.

47 Míněn zákaz kázat v kaplích vydaný Alexandrem V. dne 20. 12. 1409.

48 Nařízení o zboření vydáno asi v srpnu a do Prahy došlo před koncem září 1412.

Víra v dobrý konec, tj. v porážku Antikrista, se také začíná rýsovat jasněji – bude to konečné vítězství Krista nad Antikristem. Ovšem i naděje na to, že dojde k reformě církve a tím i ke spáse mnoha duší, se zdá být velká. Hus se otevřeně pasuje do role Kristova bojovníka a věří v úspěšný konec i této lidské bitvy:

„Prvé sú sieti póhonů a kletby na Hus rozestřeli,⁴⁹ a již na mnohé sú zavlekli. Ale poněvadž hus, lénie pták, domácí, nelétavý vysoko, jim ty sieti počela jest dřieti, ovšem i jiní ptáci mnozí, jenž i životem vysoko k bohu léci, rozdrú jim jich sieti. Zavlekli sú póhonom, ostrašili sú klatbú jako dřevěným ostříešem a konečný z túlu Antichristova sú šíp vystřelili, když sú boží službu a chválu stavili.“ (č. 49, s. 145)

S Husovou kritikou roste nejen agitace a útěcha druhých, ale je to v momentu, kdy se Hus rozhodl utéct a kázat lidu jinde, také situace, kdy si v Husových listech všímáme výraznější Husovy žádosti o podporu a jakési jeho útěchy namířené vůči sobě samému a odhodlání k mučednictví:

„Denique obsecro vos, carissimi, orate pro illis, qui veritatem dei cum gracia annunciant, et pro me quoque orate, ut et ego contra maliciam Antichristi scribam copiosius et predicem, utque me deus in acie, cum id maxima necessitas exiget, constituat, quo illius veritatem tuear. Nam hoc scitote, quod non subterfugio, quominus pro veritate dei hoc miserum corpus periculo aut morti exponam, cum sciam vobis nihil deesse in verbo dei, imo magis in dies propagari veritatem ewangelii. Verum cupio propter eos vivere, qui violenciam paciuntur et indigent predicacione verbi dei, ut hoc pacto malicia Antichristi, quo eam pii evitare possint, detegatur. Quapropter alibi predico, et aliis ministro, sciens in me voluntatem dei impleri, sive in morte ab Antichristo, sive in infirmitate.“ (č. 49, s. 150–151)

Domnívám se, že odhodlání k mučednictví zrálo v Husově mysli postupně. Dušan Coufal ve studii *Neznámý postoj Jana Husa k mučednictví v jeho Enarratio Psalmorum (cca 1405–1407): Na cestě do kruhu zemských svatých*⁵⁰ ukazuje, že Hus se věnoval v neobvykle velké míře otázce mučednictví již v letech 1405–1407 ve svém výkladu *Enarratio Psalmorum*. Již Jiří Kejř podle Coufala⁵¹ upozornil, že Husovo přesvědčení, které vidíme v jeho martyrologických vyjádřeních, bylo neměnné, avšak dosud nepřinesl konkrétní doklady tohoto tvrzení pro období před rokem 1410. Podle Coufala Hus ve výkladu žalmů nejen tematizuje mučednictví častěji než jiní komentátoři té doby, ale Coufal již zde nachází výzvy k vytrvalosti po vzoru Krista, pro víru a pro Pána. Cílem je přitom motivace čtenáře-kazatele.⁵²

49 Narážky na jednotlivé fáze Husova procesu, srov. list č. 45.

50 *Časopis Matice moravské*, roč. 129, č. 2. Brno 2010, s. 241–257.

51 Tamtéž, s. 244.

52 Tamtéž, s. 250.

Ačkoli tedy Coufal dokazuje Husovo osobní zaujetí tématem mučednictví již v takto brzké etapě jeho tvorby, není to doklad Husova odhodlání k mučednictví, které podle mého názoru začalo nabývat reálné podoby právě v době, kterou nyní v listech sledujeme.

Ptáme-li se proč, povšimněme si, jak jednotlivé aspekty – ohrožení Betlémské kaple, myšlenka o konečném Kristovu vítězství, nárůst útěchy, myšlenka na mučednictví – spolu souvisejí, což dokládá i fakt, že jsem k nim mohla uvést ukázky z jediného Husova listu (č. 49). Je to neobvykle vyhocená situace, která všechny tyto eschatologické aspekty v Husově myšlení otevírá nebo zdůrazňuje.

Také list Křišťanovi (č. 52, neznámé místo, koncem roku 1412)⁵³ slouží Husovi jako příležitost k vlastní útěše, a tentokrát již i jako vyrovnání se s myšlenkou blížícího se vlastního konce v době tohoto velkého pronásledování Antikristem. Hus je plně odhodlán bojovat proti Antikristovi až do smrti a útěchu nachází v myšlence o konečném vítězství Krista a jistotě spasení dobrých křesťanů:

„Et oportet, quod Auca alas moveat contra alas Vehemot et contra caudam, que semper cooperit abhominacionem bestie Antichristi (...) Ve mihi ergo, si super ista abhominacione non predicavero, non flevero et non scripsero. [srov. I Cor. 9, 16]⁵⁴ Michi ve, vos videritis, cui non est ve. Clamat aquila volitans: ‚Ve, ve, ve hominibus habitantibus in terra!‘ [srov. Apc 8, 13]“ (s. 154)

Jak Hus řekl, tak i učinil a 8. 1. 1413 v Praze v kázání na téma Lc 2, 42 hovořil o Antikristu, který je ve světě a už se hodně rozšířil. Ještě jednou se o Antikristu zmínil 9. 1. Přestal kázat až po novém interdiktů a alespoň psal *Knížky o svatokupectví*. A opět byl v sázce jeho vlastní osud, neboť jeho odpůrci se z něho znovu snažili udělat kacíře, když tentokrát napadli jeho učení o církvi, učení tak úzce spjaté s Husovou představou o Antikristu. S Pálčovou a Stanislavovou představou, že hlavou církve je papež a tělem kardinálové, bylo Husovo pojetí církve jako neviditelné společnosti všech předurčených⁵⁵ neslučitelné. Problematika antikristovství se i na úrovni teoretických pojednání a debat nad nimi potom vynořila znovu na povrch ještě dalším krokem odpůrců reforem. Ti hledali projevy kacírství i u jiných a vytáhli znovu Jakoubkův spis *De antichristo*. Nyní už ani jim nešlo jen o to, zda je již Antikrist ve světě, což předtím jednoznačně teologická fakulta ve svém prohlášení odmítla. Nově se i jim jednalo o to, kdo by případným Antikristem mohl, ačkoli teprve v budoucnu, být. Stanislav byl přesvědčen, že Antikrista je třeba vidět jako jednotlivce, který se objeví před koncem světa.⁵⁶

53 BARTOŠ, F. M., SPUNAR, P. *Soupis pramenů*, č. 190, s. 206. *Korespondence*, s. 153 uvádí 16. 10. – 25. 12.

54 Srov. podobné místo v *De ecclesia*, s. 251

55 Srov. *De ecclesia a Super Quattuor sententiarum*.

56 NOVOTNÝ, V. M. *Jan Hus I*, 2, s. 266.

Také na straně příznivců reforem se promítla problematika Antikrista do oficiálního vyjádření, když Jesenic jménem reformní strany napsal repliku, kde označil jako příčinu sporů v Čechách tři věci: svatokupectví, smilství a lakotu, tedy podle Husa tři příznaky současného Antikrista.

V listu rektorovi univerzity Křišťanovi z Prachatic (č. 58, březen nebo duben 1413),⁵⁷ v němž Hus hovoří o nemožnosti konsensu s teologickou fakultou, ukazuje jako Antikrista a jeho žáky svoje nynější žalobce a všechny, kteří mu brání v jeho snaze kázat: „Estimo ergo, quod per eorum invenciones deus occasionaliter revelat nobis Antichristum cum suis discipulis...“ (vše s. 163) Co jiného bychom v tom mohli vidět než ukázky naprosto konkrétního církevního rozkolu zapříčiněného konkrétními Antikristy, o nichž jsme četli ještě poněkud obecněji již např. v *Diligēs* nebo *State*.

Svoje stanovisko k otázce hlavy církve a možnosti, že je papež Antikristem, objasňuje Hus v dalším listu rektoru Křišťanovi (č. 60, březen – před 25. 4. 1413):⁵⁸

„Nam si papa est caput Romane ecclesie et cardinales corpus, tunc ipsi sunt tota sancta Romana ecclesia, sicut totum corpus hominis cum capite est homo; et ipsius discipuli, Antichristi satellites, vocant antonomastice sanctam Romanam ecclesiam papam cum cardinalibus, dato etiam, quod in loco Petri resideat Sathanas cum 12 superbissimis dyabolis incarnatus (...) Sic enim dyabolus temptans Christum dixit se habere potestatem omnia regna dandi, si ipsum procidens adoraret. Et mirabile est, quid volunt Antichristi discipuli iam determinare circa sacramenta. Numquid ab annis 1413 non stetit ecclesia sine determinacione illa futura? Ego scio, quod scripserunt ad curiam de consilio doctorum et prelatorum, et illa reservant ad subscripcionem Antichristi, ut decipiant, maiorem concedentes, et concludant: tu hereticus es!“ (s. 164–165)

Tvrzení, že i papež může být Antikristem, se objevuje ještě několikrát, jednou to dokonce Hus vyjadřuje antitezí Krista a Antikrista, jak to známe z kázání:

„Vellem scire, si papa Liberius hereticus, similiter Leo hereticus, et Johannes papa, qui peperit puerum,⁵⁹ fuerunt capita sancte Romane ecclesie? Et si sic, tunc non refert, quin aliquando depost meretrix vel Antichristus precipuus sit capud sancte Romane ecclesie.“ (s. 165)

„Item in isto sto: si papa est predestinatus et exercet officium pastorale, sequens Christum in moribus, tunc est caput tante militantis ecclesie, quantam regit; et si sic

57 BARTOŠ, F. M., SPUNAR, P. *Soupis pramenů*, č. 195, s. 208.

58 Tamtéž, č. 196, s. 208.

59 Stejně doklady v *De ecclesia*, s. 220.

8. Eschatologie v listech

regit capitaliter secundum legem Christi totam iam militantem ecclesiam, tunc est verus eius capitaneus sub archicapite domino Ihesu Christo. Si vero vivit Christo contrarie, tunc est fur, latro, ascendens aliunde et est lupus rapax, [srov. Mt 7, 15] ypocrita, et nunc inter omnes viantes precipuus Antichristus.“

Antikristovými učedníky jsou zde myšleni duchovní, kteří považují papeže za hlavu církve (s. 166–167). Svoje spory s představitelem církve a neoprávněné dosazování papeže za hlavu církve Hus jako projevy Antikristovy doby nově dokládá biblickým proroctvím Mt 24, 23–24 (s. 167).

Myšlenky na pojetí církve Husa neopouštěly a v jižních Čechách dokončil spis *De ecclesia*, v němž shrnul svoje představy o církvi systematicky a rozvinul zvláště predestinační pojetí a názor, že papež není hlavou církve. Navázal také několika přímými reakcemi na svoje odpůrce – *Replica ad scripta M. Stephani Palecz, Contra Stanislaum de Znoyma, Contra octo doctores*, kde byl vždy hodně aktuální.⁶⁰ Pojetí církve teologů Hus odmítl přijmout.

Důsledkem naprosto evidentního pronásledování reformní strany a Husa samotného Antikristem a jeho přísluhovači bylo pro Husa i to, že se neustále musel rozhodovat, zda zůstane v Praze, nebo bude v exilu, že v listech podrobně uvažoval o dlouhodobém utrpení a reálně hrozící smrti a že nakonec se jeho myšlenky o odhodlání k mučednictví staly aktuálními.

„Hec igitur expectantes, memineritis, quid Christus dixerit, ‚quod, inquit, erit affliccio, que non erat ab inicio mundi, neque futura est.‘ [srov. Mt 24, 21] Cur id? Causam ipse apostolus dicit: ‚Quod veniet, inquit, tempus, dum sanam doctrinam homines non recipient, sed ad sua desideria coacervabunt sibi magistros prurientes aures, a veritate autem auditum avertent, et ad fabulas connectent.‘ [srov. II Tim 4, 3] Hanc propheciam sancti Pauli vestris oculis videtis iam impleri. Nam alibi dicit: ‚Omnes, qui pie vivere volunt in Christo, persecucionem patientur. Impii autem et seductores in peius, proficient.‘ [srov. II Tim 3, 12–13]“ (č. 69, s. 179)

Myšlenka o vytrvalosti v utrpení se objevuje v Husově díle už od počátku – *Česká kázání sváteční*, s. 35 (na sv. Martina). Ovšem s mezními situacemi roste frekvence útěchy pronásledovaným včetně sobě samému a povzbuzení k vytrvalosti ve snášením utrpení, které jsme zaznamenali již dříve. Tak je tomu znovu o něco více např. také v listu Pražanům, který jsem právě uvedla (č. 69, červenec 1413).⁶¹

„... gaudete in hoc, quod persecucionem paciamini. Nam dicit Christus: ‚Beati, cum vos homines oderint,‘ [Lc 6, 22] excommunicabunt atque eicient, propter verbum dei anathe-

60 NOVOTNÝ, V. M. *Jan Hus I*, 2, s. 300.

61 BARTOŠ, F. M., ŠPUNAR, P. *Soupis pramenů*, č. 204, s. 212. NOVOTNÝ, V. *Korespondence*, s. 177 uvádí jako pravděpodobný červen.

matiantes. ‚Gaudete in illo die, quia merces vestra copiosa in celis est.‘ [srov. Lc 6, 23]“ (s. 178–179)

Antikrist stále souvisí se zákazem kázání. Je tomu tak i v listu Janu kardinálovi z Rejnštejna (č. 63, asi Na Kozím, mezi 7. a 17. 7.).⁶² Při této příležitosti již Hus hovoří reálně o tom, že je odhodlaný stát za svým názorem a znovu kázat, i kdyby to znamenalo zemřít:

„Sed spero cum dei gracia, quod, si oportuerit, volo me adversus eos usque ad ignem comburendum statuere. Et si ego non possum libertare veritatem per omnia, saltim nolo esse inimicus veritatis et per mortem obsistere consensui (...) Melius est bene mori, quam male vivere.“ [srov. Sir 40, 29, Io 4, 8, I Mcc 3, 59] (s. 170)

Během své nepřítomnosti v Praze se Hus znovu a znovu vrací k problematice utrpení a pronásledování a připomíná důležitost kázání, a to i bez antikristovské terminologie (např. list č. 72 – Pražanům, pravděpodobně listopad 1413⁶³ nebo č. 74, s. 191–192 – Pražanům, pravděpodobně září 1414⁶⁴).

Po Stanislavově smrti v útoku na Husa pokračoval Pálec, který mu začal hrozit smrtí (*Antihus*). Mezitím v ostatních listech Hus dává již běžně najevo, že je odhodlán vytrvat až do smrti. A soustředí se na snesení vlastního i cizího utrpení. Hus nakonec odchází na Krakovec. Chce získat přívržence, a tak potřebuje kázat na mnoha místech. Také celá společnost prožívá silné okamžiky, po dřívějších bouřích lidu v Praze znovu odpor, tentokrát hlavně proti obrazům – od roku 1414.

Kostnice

V pestrém Husově životě je nejvýraznější a nejdiskutovanější dění, které přinesla Kostnice. Hlavně díky němu se možnost Husovy smrti stala reálnou a Hus začal zdůrazňovat konec vlastního pozemského života. Začátek koncilu byl stanoven na 1. 11. 1414. Ještě v Praze jej 6. 8. 1414 Mikeš Divoký upozorňoval, že bude jistě odsouzen, ale našly se i opačné názory – např. Jeroným ho v cestě podporoval. Hus byl stále odhodlán v případě nutnosti zemřít. Jiné stanovisko si ani v reformním dění a při své agitaci možná nemohl dovolit, ale hlavním důvodem bylo jeho neměnné přesvědčení o absolutní pravdě. A tak se např. v listu č. 86 znovu staví do role příkladu toho, jak je třeba jednat, tj. také vytrvat až do smrti dokonce beze strachu z ní. Nezmiňuje se o kolektivním konci světa, ale spíše začíná intenzivně uvažovat o svém možném brzkém osobním konci v pozemském světě (č. 86, Martinovi z Volyně, počátek října 1414⁶⁵).

62 *Korespondence*, s. 169.

63 BARTOŠ, F. M., SPUNAR, P. *Soupis pramenů*, č. 205, s. 212.

64 Tamtéž, č. 208, s. 214.

65 Tamtéž, č. 217, s. 217.

List 87 (česky; asi Praha,⁶⁶ počátek října 1414),⁶⁷ v němž se Hus loučí s věrnými Čechy před odjezdem do Kostnice, je důležitý tím, že zde Hus hovoří o své motivaci ke kázání a k celému svému programu, a tím pádem o důvodech svého osobního boje proti Antikristu: „Viete, že sem s vámi po dlhý čas věrně pracoval, káže vám slovo božie bez kacierstvie a bez bludův, jakož viete, a má žádost byla, jest i bude až do mé smrti o vaše spasenie.“⁶⁸ Hus je přesvědčen, že on sám je dokonce tím hlavním pastýřem v boji proti současnému zlu, tj. proti Antikristovi. Napětí se stupňuje, a tak ani zde nechybí prosby za modlitby a za vlastní vytrvalost. Prozatím Hus počítá s oběma variantami – že se vrátí, nebo že zemře. V těchto souvislostech však používá antikristovskou terminologii jen vyloženě příležitostně:

„Protož, milá bratřie i milé sestry, modlete se snažně, ať mi ráčí dáti setrvánie, a aby mě ráčil ostřieci od poskvrněnie. A jestli k jeho chvále a k našemu prospěchu má smrt, ať mi ji ráčí dáti bez strachu zlého podstúpiti. Pakli jest k našemu dobrému neb lepšímu, aby mě vám ráčil navrátiti, i tam i zase veda bez poskvrnny, abychom ještě spolu v jeho zákoně se poučili a Antikrystových sietie něco porušili a budúcím bratřím po sobě dobrý příklad ostavili.“ (s. 208)

Hus odešel do Kostnice, kterou považoval za další z Božích zkoušek (č. 96),⁶⁹ 4. 10. 1414. Odešel téměř bez obav, protože mu byl dán slib Zikmundova glejtu. Kázal po cestě do Kostnice a také v Kostnici neustále myslel na důležitost kázání. Dokažuje to např. list č. 95 (Hus píše nějakému knězi – podle editora snad Havlíkovi – a napomíná ho k horlivé kazatelské činnosti a k podpoře přijímání podobojí a k ctostnému životu; asi Kostnice, pravděpodobně 4. 11. 1414):

„Primum pie et sancte vive, deinde fideliter et vere doce. Exemplum esto aliis in bono opere, ne in sermone reprehendaris, corrige peccata et virtutes commenda; illis, qui male vivunt, mineris penas eternas, qui vero sunt fideles et pie vivunt, gaudia eterna proponito. Predica assidue, breviter tamen et cum fructu, prudenter intelligendo sacras scripturas...“ (s. 215)

Stále byl prostředkem Antikristova boje Wyclif a jeho články, které figurovaly v obviněních vůči Husovi. Během dalšího půlroku se Hus zmítal mezi jistotou,⁷⁰ že vše dopadne dobře, nadějí a přesvědčením, že bude brzy jeho konec. Jistota v Zik-

66 *Korespondence*, s. 206.

67 BARTOŠ, F. M., SPUNAR, P. *Soupis pramenů*, č. 218, s. 218. *Korespondence*, s. 206 uvádí po 28. 9. – před 11. 10.

68 Podle editora často Husem používaný obrat – srov. list č. 81. Citace na s. 207.

69 BARTOŠ, F. M., SPUNAR, P. *Soupis pramenů*, č. 225, s. 221. *Korespondence*, s. 217 uvádí 11. 10.

70 Hus byl ze začátku klidný, protože papež na Husa zrušil klatbu a z ní plynoucí interdikt – 9. 11. (*Korespondence*, s. 219–223).

mundův glejt se postupně proměnila nejprve v pochybnost a poté v nemožnost uvěřit v to, jak se Zikmund zachoval.

Situace je velmi vážná (věznění, nemoci, reálná blízkost smrti), přesto se Hus snaží neztrácet naději. Nakonec už se v listech začíná loučit (např. č. 127). Hovoří o vlastní smrti a nezmiňuje se vůbec o kolektivním konci světa nebo o Antikristovi. Očekávání vlastní smrti jen odsunulo na chvíli problematiku kolektivního konce do pozadí. Tak se Hus svojí rolí v reformním procesu, tj. jako nenahraditelná postava v konečném boji, stává právě tímto způsobem eschatologickou figurou. V těchto mezních chvílích Hus znovu a znovu zdůrazňuje nutnost kázat:

„Vive secundum legem Christi et appone diligenciam, ut predices verbum dei.“ (s. 277)
 A i dalšími kroky potvrzuje svoje přesvědčení o tom, že někdy je nezbytné pro pravdu Boží i zemřít: „Noli timere mori pro Christo, si vis vivere cum Christo. Ipse enim dicit: ‚Nolite timere eos, qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere‘. [Mt 10, 28]“ (č. 132, s. 277)

Ne všechna Husova díla tohoto závěrečného období jeho života však byla prochnuta úvahami o konci a eschatologií. V březnových (1415) žalářních traktátcích nenacházíme antikristovskou terminologii či problematiku, a mohou nám tak sloužit jako doklad toho, že Hus byl i v tomto období schopen zpracovávat praktické otázky bez ohledu na svoje ponoření do antikristovské, někdy dokonce jakékoli eschatologické problematiky – *De matrimonio ad Robertum*, *De mandatis Domini*, *De cognitione et dilectione Dei*, *De tribus hostibus hominis et septem peccatis mortalibus*, *De poenitentia pro Iacobo*, *De sacramento corporis et sanguinis Domini*. *De peccato mortali* sice s eschatologií v určitém ohledu souvisí, ale o Antikristovi se v něm také nehovoří. K dřívějším spiskům (1414) patří *De sanguine Christi sub specie vini*,⁷¹ *De sufficientia legis Christi*⁷² a ani v nich nenacházíme výraznější spojitost s antikristovskou problematikou.

V kázání *Sermo de pace*⁷³ se Hus pouze zmiňuje o *ecclesia militans* (s. 30), ale antikristovská terminologie je zde výjimečná, ačkoli Hus hovoří i o pýše, a neobjevuje se jiná eschatologie.

Jen v *Responsiones ad articulos Palecz*⁷⁴ opět až z roku 1415 v reakci na článek 16 (s. 210) Hus kritizuje, že kněží nedbají o lid a v rámci toho se odvolává na Řehoře Velikého (*Homiliae in evangelia*, homilia 17) a Bernarda z Clairvaux, přičemž v Bernardovi padne již známé „serviunt Antichristo“ (s. 17). V reakci na článek

71 BARTOŠ, F. M., SPUNAR, P. *Soupis pramenů*, č. 74, s. 123 – 3./28. 11. 1414. Op. I fol. 42r – 44r.

72 BARTOŠ, F. M., SPUNAR, P. *Soupis pramenů*, č. 72, s. 121 – září/říjen 1414. Op. I fol. 44r – 48r.

73 BARTOŠ, F. M., SPUNAR, P. *Soupis pramenů*, č. 71, s. 120 – září/říjen 1414. Ed. A. Molnár. Praha 1963.

74 BARTOŠ, F. M., SPUNAR, P. *Soupis pramenů*, č. 76, s. 124 – začátek ledna 1415. Responsum M. J. Hus ad articulos 42, a M. Stephano de Palecz commissariis concilii contra eum propositos. In Doc., s. 204–224.

20 (s. 211) odmítá, že by označil papeže za Antikrista bez jakýchkoli dalších podmínek, neboť jak říká dále v reakci na článek 21 (s. 211), papež je Antikristem jen tehdy, pokud je proti Kristu. A opět v tomto kontextu cituje znovu z Bernardova *Sermones super Cantica Cantorum*, sermo 33. V reakci na článek 22 (s. 212) potom odmítá, že by v *De ecclesia* prohlásil papeže za bestii, o níž hovoří Apokalypsa. Napopak uznává pravdivost článku 34 (s. 218), který Husa viní z myšlenky, že zlý klér připravuje cestu Antikristovi, dodává, za jakých okolností k tomu dochází, a odvolává se dále na řadu biblických míst – Ezechiel, Amos, Ozeáš, Zachariáš, Jeremiáš. Dokonce potom definuje (s. 221) význam „via antichristi“ – je to iniquitas podle Thes (srov. II Thes 2, 7) a odvolává se opět na Bernardovy *Sermones super Cantica Cantorum*, sermo 33, dále na I Io 2, 18 a Řehoře Velikého (GREGORIUS MAGNUS. *Regula pastoralis*, pars I, cap. 2, s. 134.)⁷⁵

Vraťme se však k listům, z nichž zjišťujeme, že pro Husa nastává období intenzivního loučení, čekání na smrt a opětovného zdůraznění významu kolektivní eschatologie. V listu Václavovi z Dubé a Janovi z Chlumu (č. 139; Kostnice, žalář u Bosáků, po 21. 6. 1415⁷⁶) v souvislosti s očekáváním vlastní smrti hovoří o opuštění marností světa, utěšuje adresáty i sebe a promlouvá také o době. Je to významný list, neboť o době jako celku a očekávání přístí Páně jinak už příliš nehovořil.

„Beati ergo, qui servantes legem Christi cognoscunt, aufugiunt et repudiant pompam, avariciam, yppocrisim et dolum Antichristi suorumque ministrorum, adventum iustissimi iudicis in paciencia expectantes (...) Et ut ego estimo, erit magna persecucio in regno Boemie illorum, qui deo fideliter serviunt, si dominus manum suam non apposuerit per seculares dominos, quos in lege sua pre spiritualibus plus illuminavit.“ (s. 289)

Hus znovu dlouze kritizuje pronásledování a obecně zlo (č. 145, Hus panu Janovi z Chlumu – podává pokyny, povzbuzuje sebe i ostatní k vytrvalosti; Kostnice, žalář u Bosáků, 23. 6. 1415):⁷⁷

„O sancte deus, quam late potenciam et crudelitatem extendit Antichristus! (...) Et furiat, quantum velit, Antichristus, non prevalebit contra Christum, qui illum ‚interficiet spiritu oris sui‘, ut ait apostolus.“ (s. 300–301)

Hus jako vzor pro druhé také v této situaci nabádá ostatní k vytrvalosti. V této agitaci se objevuje připomínka poslední doby i s antikristovskou terminologií, což

75 GREGORIUS MAGNUS. *Regula pastoralis*. In GRÉGOIRE LE GRAND. *Regle pastorale*. Vol I. Ed. F. Rommel, B. Judic, Ch. Morel. Paris 1992.

76 BARTOŠ, F. M., SPUNAR, P. *Soupis pramenů*, č. 263, s. 238.

77 *Korespondence*, s. 299.

je v listech skoro ojedinelé (č. 147, česky, Hus píše přátelům v Čechách; Kostnice, žalář u Bosáků, 24. 6. 1415):⁷⁸

„Tyto věci majíce před očima, nedajte sebe uhroziti, aby, což sem psal, nečtli aneb aby jim knihy své dali k upálení. Pomněte, co jest spasitel milosrdný nám na výstrahu pověděl Mat. 24 [Mt 24, 21–24], že před súdným dnem bude tak náramné trápenie, že od počátka světa nebylo, aniž potom bude tak veliké, že by to mohlo býti, i vyvolení byli by uvedeni v blud; ale budú dnové ukráčení pro vyvolené. To pamatujíce, najmilejší, stójte pevně; nebť ufám bohu, žeť se vás Antikristova škola lekne a necháť vás u pokoji a sbor z constancie do Čech nepříde.“ (s. 305–306)

A zdá se, že papež je nakonec tím nejvyšším aktuálním Antikristem:

„Jisté již se zlost a ohavnost i hanba Antikristova oznámila a na papeži i na jiných v sboru. Již věrné slúhy božie mohú znamenati z řeči svého spasitele, co jest mienil, řka: „Když uzříte ohavnost na místě na zpusilém, jenž jest prorokoval Daniel [Mt 24, 15], ktož čte, rozuměj (...) Rád, bych, ale ufám bohu, že dá jiné po mně statečnější, i že sú nyní, jenž lépe oznámie zlost Antikristovu a nasadie svých životův k smrti pro pravdu pána Ježíše Krista, jenž dá vám i mně věčnú radost Amen. Psán list na svatého Jana křtitele v žaláři v uokových v paměti té, že Jan také v žaláři v okových pro boží pravdu jest sťat.“ (s. 308–309)

V čekání na smrt (č. 155, Hus píše členům univerzity Pražské – Kostnice, žalář u Bosáků, 27. 6. 1415)⁷⁹ Hus rekapituluje svoje snahy a loučí se a díky tomu můžeme sledovat, co pro něj v této z hlediska eschatologie mimořádné chvíli zůstává tím nejdůležitějším. I zde, v tak závažném momentu, zaznívá kritika schismatu:

„Hortor vos in ipso piissimo Ihesu, ut diligatis invicem, scismata extirpetis, honorem dei ante omnia intendatis, habentes mei memoriam, qualiter semper intendebam profectum universitatis ad honorem dei perducere, qualiter dolebam super discordiis vestris et excessibus, qualiter nacionem nostram preclaram volebam congregare in unum. Et ecce, quomodo in aliquibus meis karissimis, pro quibus vitam exposuissem, facta est mihi nimis amara, obprobriis, blazfemiis et ultimo amara morte affligens me.“ (s. 322–323)

Stížnost na dobu, program boje proti současnému zlu a Husova naděje v účinnost dobrého jednání se objevuje ještě v jednom z posledních listů (č. 161, Hus píše Janovi z Chlumu; Kostnice, žalář u Bosáků, 29. 6. 1415):⁸⁰

78 BARTOŠ, F. M., SPUNAR, P. *Soupis pramenů*, č. 264, s. 239 a *Korespondence*, s. 303 datují shodně.

79 BARTOŠ, F. M., SPUNAR, P. *Soupis pramenů*, č. 268, s. 241 a *Korespondence*, s. 322 datují shodně.

80 BARTOŠ, F. M., SPUNAR, P. *Soupis pramenů*, č. 271, s. 242.

8. Eschatologie v listech

„Unde ex hesterna percepi litera, primo, quomodo meretricis magne, id est malignantis congregacionis, de qua in Apokalypsi, denudatur iniquitas et denudabitur, cum qua meretrice fornicantur reges terre, ut ibidem dicitur, fornicantur spiritualiter, a Christo et ab eius veritate discedentes et consencientes Antichristi mendacio, ex seduccione, ex timore, vel ex spe confederacionis propter honorem adquirendum seculi. 2° percepi ex litera, quomodo iam inimici veritatis incipiunt turbari. 3° percepi vestre caritatis fervidam constanciam, qua profitemini audacter veritatem, cognita turpitudine meretricis magne. 4° cum gaudio percepi, quod iam vanitati seculi et laborioso servicio vltis finem imponere, et domi Ihesu Christo domino militare. Cui servire, regnare est, ut dicit Gregorius. Cui qui fideliter servit, ipsum Ihesum Christum in celi patria ministrum habebit, ipso dicente: ‚Beatus est servus ille, quem, cum venerit dominus inveniet ita facientem. Amen dico vobis,‘ [Mt 24, 26] quod surgens ‚precinet se et ministrabit ei.‘“ (s. 331)

Ještě 5. 7. (č. 161) – bojoval Hus mezi láskou k životu a pevným odhodláním vytrvat. V noci 5. 7. napsal prohlášení křesťanskému světu o tom, co musel od 7. 6. zažít. 6. 7. Husa zbavili kněžství a upálili. Hus se tak stal i pro některé svoje následovníky eschatologickou figurou a dovedl svoji již tak značně prožívanou eschatologii do extrémních důsledků i na tehdejší dobu. Hus se stal pro svoje příznivce mučedníkem, a to dokonce pro ty, kteří jeho nauku využili pro značně jiné myšlenky, než jaké měl sám Hus. Takovým příkladem je Mikuláš z Drážďan, který ve svém spise *De purgatorio* považuje Husův případ za ukázkou boje pro Boha, ovšem to vše zasazuje do kontextu obhajoby nemožnosti existence očistce, což je myšlenka, s níž by se Hus neztotožnil.

8.2. Onen svět – role věčného trestu a věčného života v listech

8.2.1. Pozitivní motivace

I tentokrát se nejprve budu zabývat funkcí, obsahem a rozmístěním výroků. V Husových listech jednoznačně převažuje pozitivní motivace a útěcha, které Hus nachází pro adresáty listů i pro sebe samého v myšlence o odměně na nebesích, o věčném životě. Vlivem životních okolností se na konci Husova života setkáváme dokonce s prohloubením této víry v pozitivní konec a navíc se stále více zdůrazňovanou myšlenkou o oprávněnosti a mírnosti pozemského utrpení v protikladu k utrpení v očistci či k utrpení věčnému. Tyto tendence jsou typické pro Husovu křesťanskou radost a v úvahách o pozemském světě se odrážejí v názoru, že vše zlé je pro něco dobré a že vše negativní se dá vysvětlit jako nutná zkouška víry, která vede ke zmíněnému dobrému konci: „Gaudete et exultate, quoniam merces vestra multa est in celis.“ (č. 145, s. 301, Lc 6, 23)

Dokladem tohoto výrazného Husova optimismu jsou zejména výroky, v nichž se hovoří v souvislosti s oním světem doslova o radosti: *gaudium infinitum (in secula)* (č. 53 – s. 156, č. 152 – s. 315, podobně č. 161 – s. 331), *in vita eterna gaudium perfectum* (č. 16 – s. 55), *in eterno gaudio collocare* (č. 69 – s. 179) *vitam in ineffabili gaudio eternam dare* (č. 49 – s. 147), *celestia gaudia* (č. 69 – s. 179), *leticia sempiterna* (č. 70 – s. 181), *leticia eterna* (č. 72 – s. 185).

S takovou radostí se setkáváme z hlediska frekvence hlavně v závěrečných pasážích listů, v nichž autor přeje adresátům vše nejlepší. Kromě uvedeného však slouží myšlenka na věčnou radost také jako útěcha v těžkých dobách jak adresátům Husových listů, tak Husovi samotnému. Dokladem je i výskyt zmíněných výrazů především v pozdějších listech, tj. v těch, které pocházejí z doby Husova exilu a věznění.

V listech se takový typ myšlenek o zasnění vyskytuje velmi často. Tentokrát proto nebudu uvádět všechny výrazy, kterými Hus dané myšlenky dokáže vyjádřit, nebudu citovat všechny výroky, ale vedle již zmíněných nejčastějších výrazů, které jsem před chvílí uvedla, představím pouze hlavní myšlenky a výroky a především užší kontext Husova pohledu na onen svět. Pokud jde o užití rétorických figur, nacházím v listech výrazněji pouze amplifikaci, která bude zřejmá i v některých následujících ukázkách.

Podívejme se na konkrétní výroky a souvislosti. V Husových úvahách se v této spojitosti projevuje velký důraz na Krista, který přišel do pozemského světa, aby mohli lidé dosáhnout věčného života a věčné blaženosti: „... ipse [Jesus Christus] est alpha et o, principium et finis nostre redemptionis et beatitudinis...“ (č. 36, s. 108; srov. Apc 1, 8) Nejzřetelnějším dokladem je list č. 71 napsaný ve formě kázání na téma „Sláva na výsostech Bohu...“, ⁸¹ který vychází z citace z Lukášova evangelia (Lc 2, 10): „... evangelizo vobis gaudium magnum quod erit omni populo...“ Od radosti ze zprávy o Spasitelově narození, jež je zvěstována anděly, se Hus dostává právě k radosti ze samotné možnosti spásy. Radost z Krista lze sice nalézt obsaženu určitým způsobem ve většině listů, ale její význam se výrazněji projevuje poprvé v době před odchodem z Prahy (roku 1412, č. 46) a roste v době pobytu v kostnickém vězení.

S tím úzce souvisí fakt, že utrpení je díky tomuto pohledu na onen svět a na Krista interpretováno jako nezbytná stránka křesťanova života, tedy i radostného křesťanského pohledu na život: „... et si pie in Christo vivo et volo vivere, necesse est me persecucionem in nomine Christi pati.“ (č. 52, s. 153)

V případě biblických citací či jejich volnějších interpretací Hus vychází hodně z Matoušova evangelia – Mt 5,10–13 a Mt 5,15–17. Tím zdůrazňuje věčnou odměnu, která následuje po pozemském utrpení.

81 Uvedené kázání pochází z doby Husova exilu v roce 1412.

Zmínky o smrti se objevují už v prvních listech. Hlavní roli však tato problematika hraje zejména v době, kdy už bylo Husovi jasné, že bude popraven. Na smrti spatřuje Hus dvě stránky – negativní v podobě utrpení při umírání – „... purgabor in spe Ihesu Christi per diram mortem a peccatis.“ (č. 152, s. 316) – a převažující pozitivní, která spočívá v možnosti přiblížit se k Bohu a dosáhnout pokoje, který je od radosti neoddělitelný. V tomto druhém případě využívá Hus biblických citací z Janova evangelia – Io 16, 33 nebo 14, 27. Smrt tak může být chápána jako konec pozemského utrpení, jako mezník mezi tímto a plnohodnotným, věčným životem. Její pokojné přijetí je známkou pohrdání konečným a nepříznivým světem a touhy po životě s Kristem: „Melius est bene mori, quam male vivere.“ (č. 63, s. 170; srov. Sir 40, 29; Io 4, 8; I Mcc 3, 59) „Propter mortis suplicium non est peccandum. Presentem vitam finire in gracia est exire de miseria.“ (č. 63, s. 170) Ačkoli může být smrt ještě daleko, smíření s ní umožňuje prožít radostný život:⁸² „Qui mortem metuit, amittit gaudia vite.“ (Tamtéž, srov. Disticha vel dicta Catonis, II, 3, s. 223.)⁸³ Tato pozitivní stránka smrti staví do pozadí možnost, že člověk může být také věčně zatracen. Hus je přesvědčen, že pokud člověk prožil svůj život podle vzoru Kristova, nemá se v podstatě již čeho bát: „Quapropter, nobilis domine et in Christo dilecte, hortor humiliter pro dei clemencia, misericordia et iusticia, que peccatoribus parcat penitentibus et punit incessabiliter delinquentes...“ (č. 8, s. 19)

8.2.2. Hrozby

V listech platí obecná zásada nehledat strach tam, kde skutečně není (č. 52). K tomuto tématu se Hus vyjadřuje nejčastěji v rámci povzbuzení svých přívrženců a v rámci hodnocení průběhu soudního procesu. Sám projevuje velkou odvahu: „Non vereor confudi pro nomine Ihesu Christi.“ (č. 86, s. 204) A to i po příjezdu do Kostnice: „... nihil horum timeo...“ (č. 97, s. 220) Poté se u něho sice objevuje jistá obava z lidí, kteří ho budou soudit, je však pravému strachu značně vzdálena. Musí zvítězit křesťanská odvaha, která má svou záštitu v podobě Krista.

Pokud má Hus skutečný strach, je to strach z nedodržení příkazů Kristových, tedy i bázeň Boží. Všimněme si toho, že hrozby na rozdíl od kázání působí nejen na adresáty listů, ale i na samotného Husa a že vše je stejně jako v kázáních řečeno nakonec za účelem nápravy pozemského života, který ovlivňuje podobu osudu lidských duší:

82 Ačkoli se jedná o citaci antického autora a myšlenka o tom, že pohrdání smrtí umožňuje prožít radostnější život, je myšlenkou antickou (zvláště konsolací či morálně zaměřených textů), nabývá tato myšlenka v křesťanském prostředí díky představě o možnosti vzkříšení a radostného posmrtného života s Bohem jiného významu.

83 Disticha vel dicta Catonis. In *Poetae Latini Minores*. Vol. III. Ed. E. Baehrens. Lipsiae 1881, s. 214–236.

„Denique quicquid agis, deum time et precepta eius custodi; ita recte procedes et non peribis, carnem coercebis, mundum contempnes, sathanam vinces, deum indues, vitam reperies, alios confirmabis, teque coronabis corona glorie, quam tibi dabit iustus iudex.“ (č. 95, s. 216)

„Quid sis, quid fueris, quid eris, semper mediteris. Plange preterita, emenda presenciam, cave futura, scilicet peccata. Deus omnis gracie confortet te cum omnibus supra nominatis fratribus et cum aliis in sua gracia, et perducatur ad gloriam, in qua, spero de sua misericordia, letabimur omnes simul, antequam anni triginta temporis elabentur.“ (č. 132, s. 278)

Jak je zřejmé např. z uvedené ukázky, funkce a náplň hrozeb oním světem je ve své podstatě stejná jako v dosud sledovaných kázáních. Ani v listech nenajdeme snahu o naturalistická líčení – uvedme nejvýraznější a nejnaturalističtější termíny: gehenna, Jehenna (č. 42, 132), oheň (ignis eternus – č. 36, 139), ale vše se točí okolo Husovy snahy jednak donutit druhé k dobrému jednání, jednak navíc oproti kázáním přimět i sebe samého nebo lépe řečeno utvrdit se v dosavadních rozhodnutích: „Melius enim est michi mori, quam tante non obviare malicie, que me participem constitueret criminis et gehenne.“ (č. 42, s. 123)

Peklo a věčný trest jsou pouze zmíněny, a to stejně jako v kázáních v souvislosti s potrestáním špatných lidí:

„Scito, quia vivit adhuc dominus, qui poterit vos omnes in sua gracia conservare, inimicos autem veritatis mortificare et perdere in Jehennam.“ (č. 132, s. 277)

„Ite, maledicti, in ignem eternum, in quo mors dampnationis vos depascet.“ (č. 36, s. 111; srov. Mt 25, 41)

„Videtes enim, quomodo vadit rota vanitatis seculi, nunc illum elevans, illum depri-mens, valde tamen elevato breviter dans solacium, post quod sequitur eternum in igne et in tenebris supplicium.“ (č. 139, s. 287)

V menší míře se vyskytuje navíc i kritika toho, že tento typ bázně lidé postrádají: „... multi, timore domini dei postposito...“ (č. 18, s. 69) Vědomí o trestech Husovi tedy ani v listech sice nechybí, ale Hus je používá spíše jako poslední možnost, aby člověka donutil k dobrému jednání nebo aby se utvrdil ve svém dosavadním způsobu života a práce.

Pokud jde o řečnické figury, malý počet výroků a jejich poměrná strohost souvisí také s minimálním využitím těchto rétorických prostředků.

